

УДК 338.439.02

Лазарєва О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри державної політики та менеджменту
Чорноморського державного університету імені Петра Могили

РОЛЬ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ У ФОРМУВАННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

THE ROLE OF THE AGRARIAN SECTOR IN FORMING FOOD SECURITY

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано підходи до трактування терміна «продовольча безпека». Розкрито власне бачення цього поняття. Проаналізовано чинники продовольчої безпеки на регіональному рівні. Окреслено структуру та орієнтири продовольчої безпеки. Розкрито напрями формування продовольчої безпеки. Обґрунтовано важливість формування продовольчого кластера.

Ключові слова: продовольча безпека, державна аграрна політика, конкурентоспроможність, валова продукція, агропродовольчий кластер.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы составляющие формирования термина «продовольственная безопасность». Раскрыто собственное мнение по поводу определения данного понятия. Проанализированы составляющие продовольственной безопасности на региональном уровне. Исследованы структура и ориентиры продовольственной безопасности. Раскрыты направления формирования продовольственной безопасности. Обоснована важность формирования продовольственного кластера.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, государственная аграрная политика, конкурентоспособность, валовая продукция, агропродовольственный кластер.

ANNOTATION

In the article, the approaches to the interpretation of the term "food security" are analysed. Author's own vision of this term is discovered. The factors of food security on a regional level are analyzed. The structure and guidelines of food security are described. Directions of forming food security are disclosed. The importance of food cluster formation is substantiated.

Keywords: food security, state agrarian policy, factors of food security, food cluster, production.

Постановка проблеми. Міжнародні економічні і продовольчі програми передбачають створення системи національної безпеки на основі розвитку експорту і створення національних і світових запасів та резервів. У наш час продовольча безпека має розглядатися як один із основних елементів національної безпеки держави, який забезпечує її незалежність від суміжних країн.

У свою чергу держава повинна забезпечити собі незалежність від імпорту продовольства, незважаючи на конкретні природно-кліматичні умови та ефективність поділу праці у сільськогосподарському виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти продовольчої безпеки України розглядаються у роботах А. Даниленка, М. Долішнього, Я. Жаліла, В. Месель-Веселяка, П. Саблука і ін. [1; 2; 10]. Завдяки їх

дослідженням сформовано основні наукові положення, спрямовані на підвищення продовольчої безпеки країни і її регіонів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але ситуація, що склалася у сільськогосподарському виробництві, потребує нових нетрадиційних підходів до її розв'язання, які б передбачали формування продовольчої безпеки як пріоритетного напрямку розвитку аграрного сектора економіки.

Саме тому спроби посилити методологічні положення формування продовольчої безпеки і представляють актуальність цього дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є поглиблення та узагальнення теоретико-методичних аспектів формування продовольчої безпеки у контексті розвитку аграрного сектора.

Методологічну основу проведеного дослідження склали наукові праці вітчизняних вчених, присвячені проблемам розвитку аграрного сектора економіки, та статистичні матеріали, опубліковані в періодичних наукових виданнях. Методика дослідження базується на використанні монографічного та статистичного методів, методу системно-структурного аналізу й наукового узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше термін «продовольча безпека» введений у практику на Всесвітній конференції з проблем продовольства в Римі у 1974 році [3]. Під нею розуміється стан економіки країни, при якому населенню країни гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування у такій кількості та якості, які необхідні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни.

Треба зазначити, що у 1983 році Організація з питань продовольства і сільського господарства ООН включила до продовольчої безпеки поняття забезпечення доступу уразливих груп населення до продовольства шляхом збалансування попиту та пропозиції. Зокрема, зазначалося, що «усі люди в будь-який час повинні мати фізичні та економічні можливості для доступу до основних продуктів харчування, які їм потрібні» [4].

Важливо відзначити, що і в Україні діє Закон «Про продовольчу безпеку» від 22 грудня 2011 року [5], який визначає правові, економічні, соціальні, екологічні та організаційні засади державної політики у сфері формування продовольчої безпеки. Положення цього Закону визначають аграрну політику щодо гарантування продовольчої безпеки та є основою для розроблення нормативно-правових актів, цільових програм розвитку та проектів щодо питань формування продовольчої безпеки України.

Відповідно, основними завданнями у сфері формування продовольчої безпеки є: сприяння динамічному розвитку всіх галузей аграрного сектора економіки та підтримання високого рівня їх конкурентоспроможності; запровадження ефективної системи охорони родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення; забезпечення вітчизняного виробництва якісного та безпечного продовольства в обсязі, необхідному для гарантування продовольчої безпеки України; підтримання стабільності вітчизняного продовольчого ринку шляхом формування стратегічних запасів основних харчових продуктів та удосконалення системи державного регулювання та управління у сфері продовольчої безпеки.

Вважаємо, що крім урахування основних напрямів державної політики у сфері формування продовольчої безпеки, які містяться у вищезгаданому Законі [5], потрібно спрямувати усі зусилля на підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення та досягнення умови бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті. Варто зауважити, що вищезазначене сприятиме розвитку та модернізації високотехнологічного виробництва за умови ефективного впровадження науково обґрунтованих сівозмін.

На думку професора О.І. Гойчук [6, с. 16], національну продовольчу безпеку варто розглядати як стан економіки та як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та розвиток.

Оцінка стану продовольчої безпеки, на думку американського дослідника А. Сена [7, с. 12], визначається такими показниками, як фізична доступність продовольства, економічна доступність продовольства та безпека продовольства для споживачів.

О.Л. Чернелевською [8, с. 40] запропоновано таке трактування продовольчої безпеки, що передбачає незалежно від погодних умов, а також політичного та економічного розвитку держави, фізичну, соціальну й економічну доступність у будь-який час достатньої кількості безпечних і якісних продуктів харчування, що відповідають потребам і вподобанням населення і є достатніми для їх активного і здорового способу життя.

На думку М.Х. Шершуна [9, с. 63], одним із чинників забезпечення продовольчої безпеки держави є ґрунт, а продуктивність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від стану ґрунтового покриву. З цим варто погодитися, оскільки стан ґрунтового покриву є вагомим чинником підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора.

П.Т. Саблук стверджує, що продовольча безпека країни залежить безпосередньо від продовольчої безпеки кожної людини, від її доступності до продовольчого кошика, а також здатності придбати ті продукти, які їй потрібні [10, с. 6]. Тобто тут мова йде про те, що багата людина – багата держава.

Зазначене вище дає змогу вийти на новітній підхід до розуміння проблеми продовольчої безпеки. Вважаємо, що продовольча безпека повинна бути орієнтована на підвищення життєвого рівня населення на основі збільшення обсягів екологічнобезпечного виробництва, продукції сільського господарства та продуктів харчування з неї. При цьому держава повинна здійснювати заходи щодо формування ефективного ринку продовольства виходячи з принципу регулювання цінового

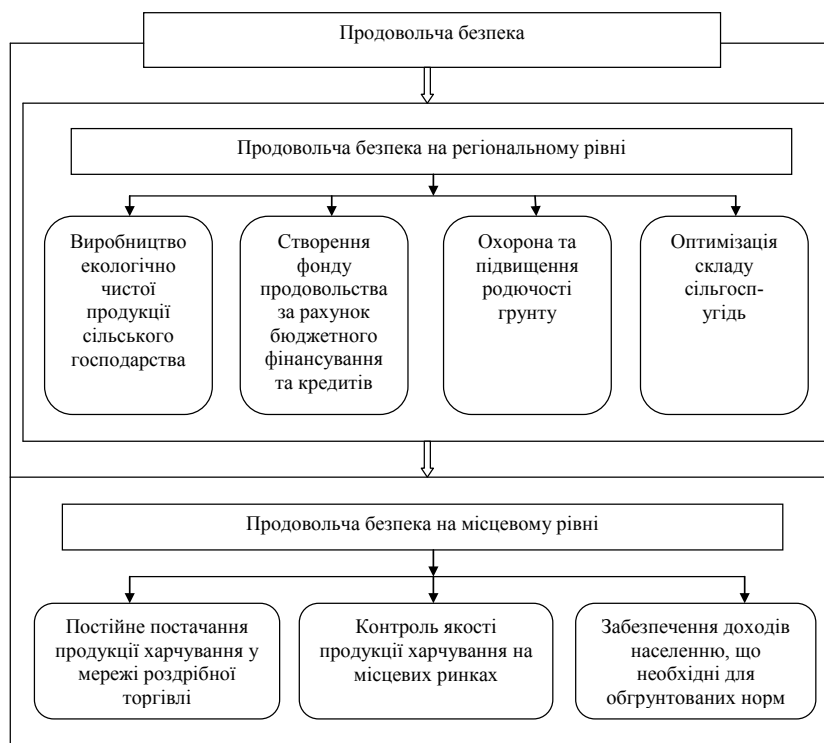

Рис. 1. Структура продовольчої безпеки

паритету у сфері міжгалузевих зв'язків агропромислового комплексу.

Важливе місце при характеристиці продовольчої безпеки на регіональному рівні мають чинники, що на неї впливають. Це як виробництво екологічно чистої продукції сільського господарства, так і створення фонду продовольства за рахунок бюджетного фінансування та кредитних ресурсів, передбачення заходів щодо охорони та підвищення родючості земельних ресурсів, забезпечення доступу населення до екологічно безпечних продуктів харчування. На місцевому рівні продовольча безпека має передбачати постійне постачання продукції харчування у мережі роздрібної торгівлі, а контроль якості продуктів харчування має проводитися на місцевих ринках, забезпечення доходів населенню, що необхідні для обґрунтованих норм. Структуру продовольчої безпеки наведено на рисунку 1.

Крім того, велике значення має ступінь забезпечення якості продовольства на внутрішньому ринку, оскільки від цього залежать природний приріст населення, тривалість його життя, стан здоров'я тощо. Для цього в Україні затверджена Стратегія національної безпеки «Україна у світі, що змінюється» [11], відповідно до якої затверджені пріоритетні напрями забезпечення продовольчої безпеки, такі як:

– врегулювання земельних відносин і раціонального землекористування, формування ринку земель сільськогосподарського призначення, юридичне і технічне оформлення права власності та користування землею, забезпечення гарантій захисту прав власників земельних ділянок;

– розвиток аграрного ринку, створення умов для розкриття потенціалу аграрного сектору для забезпечення потреб населення України у доступному, якісному і безпечному продоволь-

Таблиця 1

Площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення, тис. га

Показники	Роки						2013 рік у% до 2005 року	2013 рік у% до 2012 року
	2005	2009	2010	2011	2012	2013		
Україна в цілому	37039,4	36554,8	36487,9	36483,3	36480,6	36395,4	98,3	99,7
Миколаївська обл.	1783,6	1789,7	1786,3	1784,8	1785,9	1770,4	99,3	99,1
Одеська обл.	2306,1	2217,9	2217,6	2216,4	2206,9	2205,7	95,6	99,9
Херсонська обл.	1773,8	1758,5	1760,8	1764,4	1765,0	1768,8	99,7	100,2
Разом по Причорноморському регіону	5863,5	5766,1	5764,7	5765,6	5765,6	5744,9	99,6	99,6

Джерело: Складено автором за даними [13, с. 315]

Таблиця 2

Посівні площі сільгоспкультур у 2013 році, тис. га

Показники	Уся посівна площа	у тому числі			
		зернові та зернобобові культури	технічні культури	картопля та овоче-баштанні культури	кормові культури
В цілому по Україні	28329,3	16209,9	7869,4	1961,3	2288,7
Миколаївська обл.	1565,1	970,0	493,2	42,0	59,9
Одеська обл.	1852,5	1216,0	480,3	73,8	82,4
Херсонська обл.	1417,2	796,2	461,8	94,5	64,7
Разом по Причорноморському регіону	4834,8	2982,2	1435,3	210,3	207

Джерело: складено автором за даними [13, с. 328]

Таблиця 3

Динаміка валової продукції сільського господарства, у постійних цінах 2010 р., млн грн

Показники	Роки						2013 рік у% до 2005 року	2013 рік у% до 2012 року
	2005	2009	2010	2011	2012	2013		
Україна в цілому	179605,8	197935,9	194886,5	233896,3	223254,8	252859,0	140,0	113,3
Миколаївська обл.	6064,5	7366,5	7462,2	8374,2	6936,5	9394,1	154,9	135,4
Одеська обл.	9003,0	8554,6	9381,1	10020,3	8046,9	11355,9	126,1	141,1
Херсонська обл.	6435,2	7911,9	8142,3	9964,3	8334,2	9811,1	152,4	117,7
Разом по Причорноморському регіону	21502,7	23833,0	24985,6	28358,8	23317,6	30561,1	142,1	131,1

Джерело: складено автором за даними [13, с. 223]

Таблиця 4

Виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу, грн

Показники	Роки						2013 рік у% до 2005 року	2013 рік у% до 2012 року
	2005	2009	2010	2011	2012	2013		
Україна в цілому	3813	4298	4249	5113	4897	5559	145,8	113,5
Миколаївська обл.	4952	6176	6290	7092	5899	8023	162,0	136,0
Одеська обл.	3737	3577	3925	4195	3365	4740	126,8	140,9
Херсонська обл.	5683	7217	7465	9177	7711	9123	160,5	160,5

Джерело: складено автором за даними [13, с. 216]

стві, узгодження її ролі як важливого експортера аграрної продукції;

– захист внутрішнього ринку від постачання неякісної та небезпечної продовольчої продукції.

До перелічених вище варто додати ще й такі напрями, як:

– підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу та досягнення на цій основі ефективності виробництва;

– забезпечення незначних цінових коливань на сільгосппродукцію та продукти харчування;

– дотримання при споживанні продуктів харчування науково обґрунтованих норм;

– забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення;

– досягнення необхідного рівня якості продуктів харчування;

– збільшення експорту при умові забезпечення внутрішніх потреб та зниження імпорту продовольства.

Ці напрями забезпечення продовольчої безпеки є базою підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

У цьому контексті варто розкрити основні складові продовольчої безпеки:

1. Розвиток екобезпечних технологій виробництва продукції продовольства, формування екологічно та економічно привабливих систем, що не шкодять довкіллю.

2. Структурні зміни у виробництві продуктів харчування під впливом світових тенденцій у поділі праці.

3. Скорочення трудомісткості завдяки інтенсивним технологіям ведення виробництва на селі.

4. Впровадження у практику наукових результатів агродосліджень, які спрямовані на адаптацію наявних інтенсивних технологій виробництва продукції до природно-кліматичних умов країн.

5. Передбачення такої інфраструктури на селі, яка б дозволяла надійно зберігати аграрну продукцію.

Крім того, варто зазначити, що скорочення обсягів інвестицій в аграрний сектор супроводжується втратою родючості ґрунтів, зменшенням вмісту гумусу в них, зростанням площі еродованих земель, відсутністю землеохоронних заходів тощо. Тому ключовими сталого розвитку землекористування є впровадження інноваційно-інвестиційних проектів у аграрний сектор, надання землі статусу капіталу.

Ця умова є особливо важливою, оскільки за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь Україна є однією із найбагатших держав світу. В ній зосереджена третина світових запасів чорноземів. Майже у 3-4 рази перевищує західноєвропейські країни забезпеченість основних галузей економіки земельними ресурсами. За експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування та відповідному науковому й ресурсному забезпеченню Україна здатна виробляти продуктів харчування на 140-145 млн осіб, тобто прогодувати ще дві такі самі країни [12, с. 10].

Значна частина земель припадає і на Причорноморський регіон України (табл. 1).

Із таблиці 1 видно, що на Причорноморський регіон України припадає майже 16% сільськогосподарських угідь, тоді як на решту регіонів (21 регіон) – лише 84%.

Потрібно відзначити, що розвиток продуктивних сил і виробничих відносин знайшли своє відображення у посівних площах сільськогосподарських культур (табл. 2).

Із таблиці 2 видно, що посівна площа Причорноморського регіону складає 17,1% посівної площі України, що є надійним критерієм соціально-економічного прогресу, що видно з таблиці 3.

Із таблиці 3 видно, що упродовж останніх років у цілому відбувається безупинне зростання валової продукції сільського господарства, за винятком 2012 року, який виявився несприятливим за погодними умовами.

Відповідно до цього переконливим фактом соціально-економічного зростання населення України та Причорноморського регіону є зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу (табл. 4).

Із таблиці 4 видно, що показники виробництва валової продукції сільського господарства за період 2005–2012 роки зросли на 45,8%, що свідчить про структурні зрушення у соціально-економічній сфері регіону.

В Україні упродовж останніх років проводилися дослідження щодо оцінки впливу окремих факторів на виробництво додаткової продукції сільського господарства. Згідно з даними [14], на збільшення виробництва продукції мали вплив лише сортооновлення, селекція, генетика та погодні умови, а на зменшення обсягів виробництва продукції – землевпорядний фактор (через відсутність обґрунтованої системи землеустрою

(стабільність землекористування, оптимізація структури угідь, організація сівозмін, контурно-меліоративна організація території, організація здійснення земле охоронних заходів) та внаслідок незадовільного використання меліорованих земель, відсутність заходів з охорони земель та підвищення родючості ґрунтів.

На думку Я.Ю. Орленко [15, с. 87], продовольче забезпечення можна розглядати як «економічну систему, об'єднуючу галузі, підгалузі та виробництва, основною метою яких є виробництво продовольчих товарів та доведення їх до споживача». У значній мірі це зумовлено тим, що у світі постійно збільшується попит на продукти харчування, що пояснюється розвитком економіки різних країн, збільшенням чисельності населення, зростанням доходів населення тощо. Особливий акцент робиться на виробництво так званої органічної продукції, яка має великий попит у споживачів.

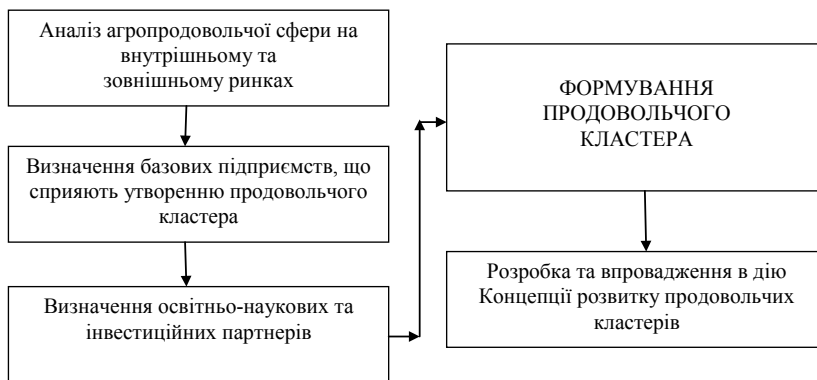

Рис. 2. Концептуальна схема формування аграрного продовольчого кластера

Рис. 3. Основні орієнтири, що забезпечують продовольчу безпеку

Необхідно зазначити, що на ефективність виробництва продуктів харчування для населення важливий вплив справляє кластерний підхід, який активізує перетворення аграрного виробництва на диверсифіковану сферу економіки. До того ж кластерний підхід забезпечує поліпшення не тільки територіальну, а й соціальну специфіку на регіональному і місцевому рівнях, врахування мікроекономічної складової функціонування продовольчого ринку, що є вагомим підставою для формування конкурентоспроможності економіки.

В умовах сталого розвитку економіки важливим є врахування пріоритетів кластеризації у продовольчій сфері, а саме:

1. Створення кластерів сприятиме впровадженню безпечних технологій для сільськогосподарського землекористування та залучення інвестицій.

2. Кластеризація активізує інноваційно-інвестиційний характер сільськогосподарського землекористування, що посилює його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

3. Кластеризація поліпшує бізнес-клімат у господарській діяльності.

4. Ефективність кластерів у їх діяльності виражається підтримкою органів місцевої влади і самоврядування.

Зазначимо, що, на думку О.М. Одінцева [16, с. 142], агропродовольчий кластер – це цілеспрямована група підприємств, яка функціонує на основі таких центрів: генерації наукових знань і бізнесових розробок, підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

У цьому зв'язку вважаємо, що продовольча кластеризація має стимулювати розвиток ринку продовольства, формувати розвиток екологічнобезпечних агровиробництв, використовувати різні джерела технологічних знань, прискорювати розповсюдження інноваційного продукту в національному просторі. Концептуальна схема формування продовольчих кластерів має такий вигляд (рис. 2).

Кластер у продовольчій сфері має сприяти зміцненню конкурентних переваг сільськогосподарського землекористування завдяки використанню нових методів і технологій організації сільськогосподарського виробництва, впровадження найбільш

привабливих методів впливу на покупців, стабілізації та розвитку агропромислового потенціалу, відновленню українського села тощо.

У результаті проведення аналізу продовольчої безпеки нами обґрунтовано основні орієнтири, що сприяють їй (рис. 3).

Висновки з дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Дослідження ролі аграрного сектора у формуванні продовольчої безпеки дозволило зробити висновок, що можливості розв'язання проблеми забезпечення населення продовольством безпосередньо пов'язані з вирішенням питань в агропромисловій сфері економіки України та її регіонів.

Стратегічною метою реформування аграрного сектора України є вектор підвищення життєвого рівня населення на основі збільшення обсягів екологічнобезпечного виробництва продукції сільського господарства та продуктів харчування з неї. При цьому держава повинна здійснювати заходи щодо формування ефективного ринку продовольства виходячи з принципу регулювання цінового паритету у сфері міжгалузевих зв'язків агропромислового комплексу.

Врахування зазначених орієнтирів дозволить суб'єктам господарювання в аграрному секторі економіки стати більш конкурентоспроможними та дозволить отримувати конкурентні переваги в умовах ринкових відносин.

Отже, з огляду на вищезазначене, фактори формування продовольчої безпеки дозволяють викристалізувати конкурентні переваги, які розкривають широкі можливості економічного зростання аграрного сектора країни та її регіонів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Даниленко А.С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки у XXI столітті / А.С. Даниленко // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 28-32.
2. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 8-14.
3. Римская декларация из всемирной продовольственной безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org.
4. Офіційна інформація: Сельскохозяйственные перспективы ОЭСР-ФАО, 2013–2022 годы: основные положения [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://www.fao.org>.
5. Закон України «Про продовольчу безпеку України» від 22 грудня 2011 року № 4227-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/pls/webproc34id.rtf.
6. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми: дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О.І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 420 с.
7. Сен А. Экономическая взаимозависимость и мировая продовольственная проблема / А. Сен // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 2. – С. 8-15.
8. Чернелевська О.Л. Парадигма продовольчої безпеки / О.Л. Чернелевська // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 2 (22). – С. 38-42.
9. Шершун М.Х. Екологічна безпека землекористування в сільському господарстві / М.Х. Шершун // Збірник «Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту». – 2013. – № 3. – С. 62-64.
10. Саблук П.Т. Продовольча безпека України / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3-7.
11. Указ Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> / Офіційний сайт Інтернет-представництва Верховної Ради України.
12. Данилко В.К. Статистична оцінка стану, використання та охорони земельних ресурсів / В.К. Данилко // Статистика України. – 2007. – № 1. – С. 10-15.
13. Сільське господарство України за 2013 рік [ред. Н.С. Власенко]. – Державна служба статистики України, 2014. – С. 236.
14. Розвиток держави: пріоритетні напрями земельно-аграрної сфери // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 6. – С. 8.
15. Орленко Я.Ю. Розвиток агропромислової інтеграції в системі продовольчого забезпечення держави / Я.Ю. Орленко // «Ольвійський форум – 2013»: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі: тези. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Том 6. – С. 87.
16. Одінцов О.М. Формування інноваційно-інвестиційного механізму агропромислових кластерів / О.М. Одінцов // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 12. – С. 11-14.